

De la dolça caritat a la rònega pobresa: Jacint Verdaguer, pobre

Conferència de clausura del
VIII Col·loqui Internacional Verdaguer

Ricard Torrents
(Universitat de Vic)

Nota: agrairé al benvolent lector que tingui en compte el caràcter originàriament oral d'aquestes pàgines, sorgides d'una conferència que he tingut ocasió de presentar en diversos formats. En ocasió de la clausura del VIII Col·loqui Internacional Verdaguer, els oients disposaven de còpia dels textos referenciats a partir dels quatre volums de *Totes les obres* I, II, III, IV, d'Edicions Proa, els quals textos el lector interessat haurà de consultar en el cas, desitjat, que disposi de lleure i senti interès per la qüestió. R. T.

Mai millors intencions s'han vist més mal judicades que les de ma carta a la Marquesa; mai ideals més bonics s'han vist trepitjats més cruelment: Mon somni, o si es vol ma poesia a la Caritat, me valgué la nota de poeta somniador, d'utopista i de visionari (XI La caritat. *En defensa pròpia. Un sacerdot perseguit.* TO I, p. 327)

Pre-entrada

Clausurar el VIII Col·loqui Internacional Verdaguer «La mirada social de Verdaguer» des d'aquesta tribuna del Centre Cultural de Folgueroles m'omple de goig, ho confesso, però també em fa respecte. Respecte barrejat de nostàlgia, perquè aquí hi havia l'escola on vaig «anar a estudi» fins a deu anys. En aquest mateix espai jo també venia, *portant sota el braç les beceroles*, a aprendre de lletra amb un mestre que es deia senyor González, depurat pel règim franquista, perquè abans era mestre català de l'Escola Pere Vila, de Barcelona, fins que fou reinserit a la plaça interina de l'escola de Folgueroles.

Aquí en la dècada de 1950 també era mestre el senyor Ernest Morató, detingut en plena classe per la guàrdia del tricorni davant dels alumnes i depurat a causa d'una denúncia anònima. Aquí vaig sentir les primeres ganes de saber-ne més coses, de mi i del meu entorn. Aquí, al pis de dalt on hi havia l'habitatge dels mestres i les dependències de l'Ajuntament, vaig tenir la primera decepció d'estudiant: descobrir que la Biblioteca que havien inaugurat solemnement les autoritats franquistes en la celebració del Centenari del naixement de Verdaguer l'any 1945, era una estafa, una promesa incomplerta de les tantes que solen fer els polítics de tots els règims. L'havien inaugurada amb llibres i prestatges portats de la Biblioteca de Vic i, acabada la festa, s'ho varen endur tot i no se'n parlà més. Sento també nostàlgia perquè aquí em van ensenyar molt més que les primeres lletres. I no sols els mestres sinó els companys d'estudi, i les companyes, que també venien a aprendre de *costura* aquí al costat, en espais separats, això sí; en aquesta escola construïda per la Mancomunitat de Prat de la Riba, promoguda per la Generalitat de Macià i de Companys i convertida en «escuela nacional» —espanyola, és clar— pel franquisme destructor de l'obra educativa de Catalunya.

Però el goig supera el respecte i la nostàlgia. Goig perquè sento a dins meu el lloc primigeni, el *genius loci*, en mi. Ho digué Heràclit: *El lloc que habitem és l'àngel bo de l'ésser humà*. L'estatge que habitem, sigui el poble, la ciutat, el país, el continent o sigui el planeta Terra, és la casa on naixem i vivim i és alhora el geni protector que ens habita. Habitar el meu lloc germinal i sentir-me'n habitat, aquí, a casa meva, on vaig néixer i vaig aprendre coses essencials d'aquelles que s'aprenen en la infantesa, em commou fins a sentir ganes de callar. Però també en sento goig: és el goig de parlar en la conferència de clausura d'aquest VIII Col·loqui Internacional Verdaguer, que marca una nova fita per a la Societat Verdaguer, per a la Càtedra Verdaguer d'Estudis Literaris, per a la Fundació de la Casa Museu Verdaguer de Folgueroles i, en definitiva, marca una fita per a la projecció científicoliterària de la Universitat de Vic en el marc nacional català de les Humanitats, a la promoció de les quals es va referir el rector en el parlament inaugural del present curs 2011-2012.

Un VIII Col·loqui Internacional Verdaguer no és pas cosa ornamental, accessòria per a les institucions que el sostenen: Ajuntament

de Folgueroles, Universitat de Vic, Institució de les Lletres Catalanes i organismes patrocinadors. Activar una trobada d'estudiosos com aquesta, la vuitena d'ençà de la primera l'any 1986, és la prova d'una de les trajectòries més sòlides en el camp de l'estudi de la literatura catalana moderna, falcada, d'altra banda, per la revista científica *Anuari Verdaguer*, que ha assolit el número 18 i suma milers de pàgines dedicades a l'escriptor català esdevingut icona nacional de la Renaixença i als altres escriptors del Segle del Romanticisme que li fan costat.

Altrament com no em faria goig de parlar avui davant vostre, participants assidus o ocasionals del Col·loqui, amigues i amics que sabeu què vol dir apostar per les Humanitats en temps adversos? La vostra presència aquí significa el compromís per la cultura contra el desànim i la desafecció, l'aposta no pas per una qüestió irrellevant del nostre passat, sinó per una de rabiosa actualitat i transcendència com és: caritat *versus* pobresa o pobresa *versus* caritat en temps de crisi.

Entrada

Quan decidíem —fa dos anys— dedicar aquest VIII Col·loqui Verdaguer a «la mirada social» del poeta, ens motivava el 125è aniversari de la publicació del seu llibre *Caritat* en benefici dels pobres d'Andalusia, víctimes d'un terratrèmol la nit de Nadal de 1884. Però poc ens imaginàvem llavors que el tema de la caritat i de la pobresa adquiriria la dramàtica actualitat que té avui. I no pas en terres llunyes, sinó entre nosaltres. I no pas a causa de terratrèmols ni d'aiguats, sinó del propi sistema politicoeconòmic, activat pel capitalisme predador més ferotge i més impune que mai s'hagi conegut. Mentre els ciutadans assistim impotents a les maniobres de dirigents mundials o locals insaciabls i de polítics ineptes o còmplices, més d'una quarta part de les famílies catalanes va caient en la pobresa injusta, immerescuda, sense altre refugi que la beneficència, l'assistència social, l'humanitarisme, la solidaritat o com sigui que anomenem això que Verdaguer anomena Caritat, *Càritas*. Un mot assimilat a l'organisme d'assistència social de l'Església Catòlica, «Càritas Internacional», que entre nosaltres atenua la fallida de l'Es-

tat del Benestar i cobreix una de les xarxes humanitàries més esteses i efectives del món. I més antigues. Quan l'any 1885 Verdaguer posava *Caritat* al títol del seu llibre i aportava el fruit de la seva venda a la subscripció popular oberta pel Bisbat de Barcelona, s'anticipava a l'any 1897, quan, posada sota el nom de «Càritas», naixia a la ciutat alemanya de Colònia la primera organització catòlica humanitària.

Encara un altre paral·lelisme històric: aquell any 1885, quan publicava *Caritat* en solidaritat amb Andalusia, Verdaguer formava part de la comissió de dotze personalitats representatives de la societat catalana, que anaven a Madrid a presentar al cap de l'Estat la *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*. Les reivindicacions d'aquell document, conegut com el *Memorial de Greuges*, preparat per economistes, fabricants, obrers i intel·lectuals, anaven adreçades al rei i al seu govern a l'estil dels greuges presentats a les antigues corts catalanes. El rei era Alfons XII, besavi del rei actual, i aquell document, motivat pel que avui anomenem espoli fiscal de Catalunya, no obtingué cap resposta satisfactòria, però orientà en endavant les reivindicacions catalanes davant dels governs del Regne d'Espanya en dues vies que han continuat obertes fins avui: la d'un estat independent d'Espanya associat a Europa i la d'una regió autònoma amb pacte fiscal amb Espanya.

És, doncs, com si, en dissenyar el VIII Col·loqui Verdaguer, intuïssim el terratrèmol econòmic, social i polític que ens sacseja avui. O, millor dit, com si els fets, inesperadament, se'ns haguessin avançat, talment que es produeix una retroalimentació del passat en el present i del present en el passat. Certament que l'actualitat ens ajuda a comprendre els versos d'un poeta *caritatiu* i catalanista del segle XIX, alhora que la comprensió dels seus versos ens ajuda a comprendre la situació que vivim en el segle XXI per la via de les emocions, més enllà o més endins de la comprensió que ens en pugui arribar des de la ciència econòmica, la sociologia, la política i la història, la crítica literària i l'hermenèutica.

Ens apliquem, així, a un exercici de contemporaneïtat. És interessant de contextualitzar el llibre del poeta i recular a les darreres dècades del segle XIX. Però, de fet, nosaltres som el context d'aquell recull de poesies amb què avui el poeta continua baixant al carrer, convertint el seu títol en un crit, *Caritat*, comparable només al crit

d'un altre recull seu de poesies, *Pàtria*, publicat tres anys més tard, amb l'entremig fulgurant de dos dels seus grans poemes de maduresa, *Canigó* i *Lo somni de sant Joan*, i amb la perspectiva que no gaire més tard escriuria *Flors del Calvari* i els futurs articles *En defensa pròpia*. En cap altre poeta modern i contemporani no es troba tanta densitat dramàtica i poètica com la que es troba en el trànsit del nostre poeta de «la dolça caritat» a «la rònega pobresa». Verdaguer sabia administrar els epítets, aquests adjectius que «s'adjunten als noms per a emfasitzar una qualitat inherent», diu el DIEC. Recordem la dolçor del sospir «Dolça Catalunya, pàtria del meu cor», que expressa que, a la pàtria, fa de bon estar-hi. És la mateixa dolçor que té *la dolça caritat*. Tot el contrari de la pobresa, que és rònega, perquè fa de mal estar-hi com en una casa en ruïnes. De la dolça caritat a la rònega pobresa no és sinó l'itinerari personal de Verdaguer, que partint de la posició privilegiada de capellà almoïner del marquès de Comillas i de poeta internacionalment reconegut, s'arruïnà fins a haver de demanar almoïna des del pou de la marginació social, on ningú ja no li deia germà sinó *la rònega pobresa*.

La seqüència dels llibres del poeta que van de *Caritat* 1885 fins als articles *En defensa pròpia* deu anys més tard, en dues sèries de 1895 i 1897, passa per *Canigó* 1886, *Lo somni de sant Joan* 1887, *Pàtria* 1888, *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* 1888, *Roser de tot l'any* 1894, *Jesús Infant* 1891-1893, *Flors del Calvari* 1896, *La Pomerola* 1896 i es prolonga fins als darrers llibres, *Aires del Montseny* 1901, *Al Cel*, *Flors de Maria* 1902 i encara els que deixà inèdits, entre els quals destaquen *Jesús Amor*, *Cor de Jesús*, *Los pobres* i *Brins d'espígol*. El millor context per a una lectura hermenèutica contemporània de tot aquest corpus no demana pas una reconstrucció arqueològica. El context som nosaltres, els lectors d'avui, d'aquesta segona dècada del segle XXI, tensats entre les aspiracions de la nació catalana a un estat propi i la depressió econòmica, generadora d'una pobresa que ens pensàvem erradicada per sempre del nostre «primer» món, igual com ens pensàvem allunyada al tercer món la caritat almoïna.

«La nova pobresa», diuen alguns. Com si la pobresa no fos sempre la mateixa, com la riquesa i la caritat que se'n deriva. Per això aquesta conferència versa sobre Caritat/Pobresa o Pobresa/Caritat, la cara i la creu de la mateixa moneda, amb el títol «De la dolça caritat a la

rònega pobresa: Jacint Verdaguer, pobre» i consta de tres apartats, que s'acompanyen cadascun amb la proposta de lectura de poesies al·lusives.

I

La caritat, de virtut teologal a almoïna

La teologia que Verdaguer estudiava al Seminari de Vic quan va suspendre el curs 1864-65, a vint anys i ja premiat als Jocs Florals, era la Teologia Dogmàtica, que tracta de la doctrina oficial de la fe de l'Església Catòlica, formulada en dogmes o principis que cal creure explícitament per a salvar-se de l'infern i que l'autoritat de l'Església, presidida pel Papa, blindat pel dogma de la infal·libilitat, s'ocupa de preservar d'errors i desviacions. No és pas que el teòleg Verdaguer posés en dubte cap dogma de fe, sinó simplement que trobava poc interessant aquella teologia dogmàtica desconnectada del món real i li interessaven més la poesia i la llengua, la literatura i la història, la Bíblia i els escriptors espirituals.

Un dels dogmes de fe estableix que la salvació és un do gratuït de Déu, personalitzat en la gràcia, en grec *jàris* (segons Joan Coromines, «contra el que sovint s'ha dit», no hi ha relació etimològica entre *jàris* gràcia i *càritas* caritat, que es deriva de *carus*, *estimat*, «que inspira tendresa, afecte», puntualitza el DIEC). La gràcia de Déu, doncs, és favor, regal, do gratuït, una magnitud d'ordre sobrenatural que implica l'alliberament del pecat original i la infusió de tres virtuts, fe, esperança i caritat, dites justament teologals, perquè són d'origen diví. El creient creu, espera, estima, no pas perquè ho decideixi ell, sinó perquè Déu, que és amor, ha tingut la iniciativa d'estimar-lo i, amb el baptisme, li ha infós la gràcia amb les virtuts teologals. Adquireix, així, la condició de salvat, redimit del pecat i apte per a anar al cel.

Verdaguer, però, no estudiava només Teologia Dogmàtica, derivada dels Concilis, en especial del de Trento, del segle XVI, i del Vaticà I, que l'any 1870, quan Verdaguer acabava els estudis i era ordenat sacerdot, proclamava un dogma de tanta envergadura teològica com el de la infal·libilitat del papa. Verdaguer també estudiava

Teologia Moral sobre els principis que regeixen els comportaments humans, que era la que li serviria millor per al ministeri parroquial per al qual es preparava. Si la Teologia Dogmàtica s'ocupa de les virtuts sobrenaturals, infuses amb la gràcia, la Teologia Moral s'aplica al discerniment del Bé i del Mal entre els humans i estudia els deus manaments de la llei de Déu, rebuts per Moisès al Sinaí i completats per Jesús, el primer dels quals i resum de tots és l'amor: estimar Déu sobre totes les coses i estimar el proïsme com a si mateix. La Teologia Moral també estudia els pecats que transgredeixen els manaments de la Llei divina, identificada amb la llei natural (els Drets Humans i l'Ètica, la moral «natural»), i les virtuts o hàbits com la prudència i la justícia, la fortalesa i la templança, dites «cardinals», perquè orienten les conductes humanes com fan els punts cardinals. Entre les virtuts naturals reapareixen la fe, l'esperança i la caritat, pròpies també dels creients d'altres religions, o fins i tot dels que es diuen no creients, els quals també són caritatius i tenen creences i esperances.

A la base dels estudis de Teologia del Seminari Tridentí de Vic hi havia la *Summa Theologica* del professor universitari del segle XIII Tomàs d'Aquino, el qual, per cert, era frare dominicà i hagué de sortir en defensa de les ordes mendicants, fundades justament per a combatre els heretges càtars, basades en la pobresa i sostingudes per les almoines que recollien els frares, germans mendicants, itinerants, com Francesc d'Assís i els seus *fratelli*. A semblança dels pidolaires que Verdaguer havia conegut a la Plana de Vic i que encara en el meu temps vèiem passar per les cases del poble i de pagès a demanar «una caritat per l'amor de Déu». A Folgueroles la masia del Pou sobre l'ermita de La Damunt era una casa d'acollida de pobres, despectivament anomenats «pòtols»: allà hi trobaven un plat de sopes calentes i un jaç on passar la nit a aixopluc.

A la *Summa* de sant Tomàs la *Caritas* ocupa la part segona de la segona part, *Secunda Secundae*, amb 10 qüestions, de la 23, que tracta «De la caritat en si mateixa» fins a la 30 sobre la misericòrdia, la 31 sobre la beneficència i la 32 sobre l'almoïna. La superioritat de la Caritat sobre les altres virtuts és posada en vers per Verdaguer a «Les tres germanes» del llibre *Los pobres* (TO IV, p. 913). L'home es troba sol al món, invoca son pare, Déu, i Déu li envia tres germanes: «La Fe li bada los ulls / a les divines belleses / mostrant-li el cel [...]

L'Esperança per volar-hi / ses pures ales li deixa. / Mes a les portes del cel / les dues se fan enrere / i entra amb ell la Caritat / com si fos a casa seva, / i acompanya el viador / a la divina presència». De l'altra banda, entre totes les virtuts morals, la caritat entesa com a amor al proïsme és superior a totes les altres, perquè és un reflex de l'amor diví. Déu ni creu ni espera, però estima. Només estima i és seu l'amor amb què estimen els humans.

Verdaguer, però, més que la teologia dogmàtica, compendiada en el Credo o professió de fe i en els catecismes, coneixia bé les seves fonts de la Bíblia. A *Lo somni de sant Joan* totes les quaranta-set citacions que encapçalen les poesies, llevat de dues, són bíbliques, del primer i del segon Testament. No és el lloc d'estudiar-les. Però sí d'observar que de les dues que fan excepció l'una és citació de santa Teresa, la doctora mística, i l'altra és de sant Tomàs, esmentat amb el títol de «Doctor Angèlic», el teòleg de tots els teòlegs, que diu *Vita cordis amor / La vida del cor és l'amor* i procedeix no pas de la *Summa Theologiae*, sinó del seu tractat *De Dilectione Dei*, amb la qual cosa, el terme *dilectio*, dilecció, que no és pas sinònim d'amor ni de caritat, introdueix en l'acte amorós/caritatiu, l'element de la distinció, de l'elecció: estimar és elegir, triar, dintre el camp semàntic amor-caritat-filantropia-afecte-estimació-predilecció (*Lo somni de sant Joan*, TO II, p. 437).

Els passatges particularment explícits del segon Testament que sostenen la teologia de la Caritat són coneguts: la 1a Carta de Joan, on l'autor, qui que sigui, eleva la caritat entre els cristians al seu origen diví, la caritat de Déu, i, després d'encunyar una de les seves tres famoses «definicions» de Déu, *Déu és amor* (al costat de *Déu és esperit*, Ev. Joan 4, 24, i *Déu és llum*, I Jo I, 5), assumeix la idea platònica que l'amor és una forma de coneixement i a l'inrevés, el coneixement és una forma d'amor:

4,7 Estimats: / estimem-nos els uns als altres, / que la caritat ve de Déu / i ja que tot aquell qui estima / ha nascut de Déu i coneix Déu. / 8 El qui no estima no coneix Déu, perquè Déu és Amor. (1a Carta de Joan, 4, 7s.).

La *Carta 1a als Corintis* de sant Pau conté al capítol 13 un cant a l'amor que acaba així:

resten la fe, l'esperança, l'amor [la caritat]: totes tres. Però la més gran és l'amor.

La *Carta als Romans*, 12, 14-20, a més d'establir la coneguda fórmula que tots els manaments es resumeixen en un de sol però doble: *estimaràs Déu sobre totes les coses i el proïsme com a tu mateix*, conté pàgines d'una gran força com la d'aquesta apologia de l'amor universal, única en la història de les religions, que exigeix estimar l'enemic:

Beneïu els qui us persegueixen. [...] No torneu a ningú mal per mal, ans còpia de bé davant de tothom. De part vostra, si es pot, tingueu pau amb tots els homes. Res de venjar-se, estimats; deixeu que arribi l'hora en què Déu s'indigni. Ho diu l'Escriptura: "és cosa meva de castigar; de saldar el compte, diu el Senyor". Però tu "alimenta l'enemic famolenc, deixa'l beure si té set".

L'Evangeli de Mateu, 25, 31-46 escenifica el judici final de tots els pobles de la Terra, aplegats davant del Rei del Regne de Déu que els parteix seguint el criteri de la caritat. Una escenificació represa per Verdaguer al tancament del poema *Lo somni de sant Joan*. El rei acull els caritatius i expulsa els no caritatius dient-los:

Veniu al Regne preparat per a vosaltres d'ençà de la creació del món. Perquè tenia fam, i em donàreu de menjar; tenia set, i em donàreu de beure; era foraster, i em vau acollir; despullat, i em vau vestir; malalt, i em visitàreu; era a la presó, i em vau venir a veure. Però els justos li contestaran: Senyor, quan et vam veure afamat, i et vam alimentar; o assedegat, i et vam donar de beure. Quan et vam veure foraster, i et vam acollir; o despullat, i et vam vestir? Quan et vam veure malalt o en presó i et vam venir a veure? I el Rei els contestarà: en la mesura que ho vau fer a un d'aquests germans meus més petits, a mi m'ho féreu. Als altres els dirà: fugiu lluny de mi, al foc perdurable, perquè tenia fam i set i era foraster, despullat, malalt, en presó, i no em vàreu ajudar... I diran: Quan, Senyor, et vam veure així? I ell respondrà: Us ho ben asseguro, en la mesura que no ho vau fer per un d'aquests germans meus més petits, tampoc no m'ho féreu per mi.

Deixant, doncs, establert que Verdaguer sabia prou teologia, però dominava més els espais de la literatura bíblica que els de l'especulació sobre els dogmes de fe, és interessant d'observar que la

caritat constitueix un dels temes majors dels teòlegs dogmàtics del segle XX, un representant destacat dels quals és Joseph Ratzinger, el papa actual Benet XVI, deixeble i admirador de Karl Rahner, però enfrontat amb Hans Küng, amb qui coincidí a la Universitat de Tubinga en els anys 60, fins que optà per tornar a la Universitat de casa, a Regensburg, Baviera, apartat dels ambients acadèmics protestataris i reformistes de Tubinga.

Ratzinger, que accedí al papat després de presidir l'organisme de l'Església que vetlla per l'ortodòxia de la fe, va dedicar a la caritat la seva primera encíclica, *Deus caritas est*, datada a Nadal del 2005, on exhibeix la seva sòlida erudició amb fines distincions filològiques entre els mots grecs *eros/amor*, *agapé/caritat* i *filia/amor d'amistat*, i amb sàvies citacions d'autors clàssics i moderns, la primera de les quals és de Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse / Enllà del Bé i del Mal*. Una encíclica professoral que bé podria figurar en una revista indexada de Teologia, com la que ell mateix fundà l'any 1972, *Communio*, avui publicada en una vintena d'idiomes i esdevinguda una de les publicacions més influents del món catòlic. Quatre anys més tard de *Deus caritas est*, el teòleg papa tornava al tema de la caritat amb una segona encíclica, *Caritas in veritate*, de 29 de juny de 2009, títol que remet a la dita de sant Pau, invertint-la, *Veritas in caritate*, on estableix que «*Caritas in veritate* és el principi sobre el qual gira la doctrina social de l'Església, operativa en criteris orientatius de l'acció moral en la justícia i de l'acció social en el bé comú».

Heus aquí uns fragments de l'encíclica *Deus caritas est*:

Els grecs antics donaven el nom d'*eros* a l'amor entre home i dona, el qual no neix del pensament o de la voluntat, sinó que en cert sentit ve imposat a l'ésser humà. Cal dir d'entrada que l'Antic Testament grec usa només dues vegades la paraula *eros*, mentre que el Nou Testament no l'usa mai: dels tres termes grecs relatius a l'amor —*eros*, *philia* (amor d'amistat) i *agapé*—, els escrits neotestamentaris prefereixen aquest darrer, que en el llenguatge grec estava marginat. L'amor d'amistat (*philia*), al seu torn, és assumit i aprofundit a l'Evangeli de Joan per a expressar la relació entre Jesús i els seus deixebles. Aquesta relegació de la paraula *eros*, juntament amb la nova concepció de l'amor que s'expressa amb la paraula *agapé*, denota certament alguna cosa d'essencial en la novetat del cristianisme, precisament en la seva manera d'entendre l'amor. En

la crítica al cristianisme que s'ha desenvolupat amb radicalisme creixent a partir de la Il·lustració, aquesta novetat ha sigut valorada de manera absolutament negativa. El cristianisme, segons Friedrich Nietzsche, hauria fet beure a l'eros un verí, que, tot i que no el portà a la mort, el féu degenerar en vici (Cf. *Jenseits von Gut und Böse*, IV, 168). El filòsof alemany expressà així una apreciació molt difosa: l'Església, amb els seus preceptes i prohibicions, no converteix en amarg el que la vida té de més bonic? Per ventura no posa rètols de prohibició precisament allà on la joia, predisposada en nosaltres pel Creador, ens ofereix una felicitat que ens fa gustar a l'avançada una mica d'allò diví?

Pel que fa a la doctrina social les encíclics de Benet XVI no modifiquen la doctrina *recepta*, rebuda de la tradició, d'ençà de la *Rerum Novarum* de Lleó XIII, a la qual tornarem. Entre les conclusions de Ratzinger en destaca una de referida clarament a la Teologia de l'alliberament, sorgida a Llatinoamèrica a la segona meitat del segle XX com a alternativa al capitalisme i a la mercantilització global i com a condemna de la riquesa del món ric i desenvolupat, al qual es deu la pobresa i l'opressió en el planeta:

L'experiència de la immensa misèria pot, d'una banda, inclinar-nos cap a la ideologia que pretén fer realitat ara el que, segons que sembla, no aconsegueix de fer el govern de Déu sobre el món: la solució universal de tots els problemes. De l'altra banda, es pot convertir en una temptació a la inèrcia davant la impressió que, sigui com sigui, no s'hi pot fer res.

Si el govern de Déu que ho pot tot no aconsegueix de suprimir les injustícies de la desigualtat, tampoc cal confiar en ideologies que volen suprimir la pobresa, necessària. El papa teòleg Ratzinger tampoc no modifica, doncs, les propostes conegudes de respondre a *la immensa misèria* amb la «caritat teològica», l'amor a Déu, l'oració, i l'exemple de figures de sants, de Francesc d'Assís a Teresa de Calcuta, que «continuen essent models insignes de caritat social per a tots els homes de bona voluntat. Els sants són els veritables portadors de llum en la història, perquè són homes i dones de fe, esperança i amor».

L'any 1881 el poeta teòleg Verdaguer aplicava la teologia sobre la caritat, apresada i suspesa al Seminari de Vic, a l'escriptura del poema

teològic *Lo somni de sant Joan. Llegendes del Sagrat Cor de Jesús*. Un poema que va començar en el marc d'un «Nacional Homenaje al Sagrado Corazón», quan ja portava un lustre de plena acomodació al paper de capellà àulic dels marquesos de Comillas, patrocinadors d'aquell homenatge i situats a la cúpula del poder econòmic i social de l'Estat espanyol de la Restauració.

Un vers de l'oda «A Barcelona», composta en diverses fases de redacció entre 1873 i 1883, és testimoni de l'interès primerenc de Verdaguer per la virtut de la Caritat. És el 175 a l'avantpenúltima estrofa, on, després de recordar a la capital de Catalunya que, a desgrat que li han pres la sobirania (la corona de la dinastia), enumera que no li han pres ni el mar, ni la muntanya, ni el cel, ni el sol

ni el geni, aqueixa estrella que et guia, ni eixes ales,
la indústria i l'art, penyores d'un bell esdevenir,
ni aqueixa dolça flaire de C[c]aritat que exhales,
ni aqueixa fe... i un poble que creu no pot morir.

Les edicions difereixen en la lletra inicial, majúscula o minúscula, de Caritat. Tant se val. El que és segur és que el poeta pensava en majúscules a l'hora d'imaginar el futur de Barcelona perfumat de Caritat, com a instrument de transformació social.

El poeta va acabar *Lo somni de sant Joan* el 1887 després de tornar del pelegrinatge a Terra Santa, on inicià el procés de la seva hiperconversió, tal com ell mateix confessa en un esbós de pròleg al llibre *Jesús amor*, que no ha entrat en consideració del verdaguerisme fins fa pocs anys, quan Ramon Pinyol exhumà els manuscrits que es dispersaren a la mort del poeta. En un s'hi llegeix:

Abans d'anar a Orient [abans del viatge a Palestina], ja mos pensaments poètics tenien la girada cap a Jesucrist; ma agulla magnètica podia mirar a altra banda, però tot seguit tornava a mon nord adorat. Mes, d'ençà que he vist Betlem i Natzaret, mon pensament està fixo en son amor. Estimo, com abans, los que em resten de la família, estimo ma pàtria, estimo la poesia, estimo els amics, mes l'amor de Jesucrist sobrepuja a tots aqueixos amors i els va eclipsar en lo cel de ma fantasia. Lo sol de Terra Santa m'ha enlluernat. (TO IV, p. 1139)

El resultat del poema *Lo somni de sant Joan. Llegendes del Sagrat Cor de Jesús* és discutible i discutit: ni els teòlegs ni els poetes no han

apreciat gaire aquest «poema cardiològic». Tampoc no ho han fet els crítics, que en destaquen l'estructura oberta i tancada alhora, semblant a la de *Canigó*. En destaquen «la invenció d'una llegenda, d'una prehistòria lírica per a la devoció del Sagrat Cor, la nova devoció del segle XIX» (Joaquim Molas a TO II, p. 403 i s.). La qual «inventio», però, també és discutible, per tal com la llegenda del somni de sant Joan al pit de Jesús a l'últim sopar, ja existia d'ençà de santa Gertrudis la Gran (o Gertrud von Helfta del segle XIII [1256-1301/2]), benedictina alemanya de cultura filosòfica i literària, admirada per les seves visions i revelacions, en una de les quals conta que per la festa de sant Joan Evangelista, Nostre Senyor li va deixar reposar el cap en la ferida oberta del pit. En sentir els batecs del cor, ella es va girar vers sant Joan, que també hi era present, i li va preguntar si a l'últim Sopar ell havia sentit allò, aquells batecs que ella sentia i, si ho va sentir, com és que no ho va escriure al seu Evangeli. Sant Joan li va respondre que la revelació del Sagrat Cor de Jesús estava reservada per a temps venidors, quan el món augmentaria tant la seva fredor que caldria revifar-lo amb el foc de l'amor. Els catòlics alemanys consideren, doncs, que la devoció al Cor de Jesús té els orígens en aquesta revelació de santa Gertrudis de Helfta.

Justament la primera versió/edició de lo *Somni* en el *Nacional Homenaje* acaba amb un text precedit d'aquestes paraules: «Sols per justificar aquesta llegenda i per mostrar la mística font on la beguérem, copiem aquí eix admirable passatge de santa Gertrudis». Val a dir que el passatge transcrit és en llatí, sense traducció en cap de les edicions disponibles, i que procedeix del *Legatus divinae pietatis*, obra enciclopèdica en cinc llibres de la teòloga Gertrudis.

La literatura de visions i revelacions té una presència poc valorada i poc estudiada. Ni la Teologia ni la crítica literària no hi han esmerçat estudis. Verdaguer hi entrà ja d'estudiant com a lector i admirador del pare Claret, entre altres vidents i exorcistes, i la practicà com a transcriptor de visions molt abans d'entrar en el cercle de la «Casa de l'Oració» i dels Penitents del Carmel. Josep Junyent, un dels pocs estudiosos a interessar-s'hi seriosament, data les transcripcions més antigues a partir de 1883 fins a 1886, en plena etapa creativa del poeta. *Canigó*, entre altres poemes, fou gestat i compost justament en aquest lustre.

El fet que les seves transcripcions de visions es mantinguessin segrestades fins fa menys de dues dècades en un clima de recel i que la seva sola existència es consideri encara avui una màcula de la glòria del poeta, ha impedit d'integrar aquesta literatura en l'obra de Verdaguer amb la naturalitat i la legitimitat que es mereix. Valgui una sola referència comparativa: Clemens Brentano (1778-1842), el més que notable escriptor romàntic alemany de novel·la i de poesia, féu de secretari, amanuense i transcriptor de la mística alemanya Anna Caterina Emmerich (1774-1824). Religiosa agustina, visqué anys alimentada només amb l'hòstia de la comunió, ferida amb els estigmes de les llagues sagnants de Jesús en creu i amb les ferides obertes de la seva corona d'espines. Brentano, convertit a la fe catòlica, passà sis anys al peu del llit de la mística Emmerich, dedicat a transcriure dia per dia les seves extenses i estrofolàries visions i revelacions, que continuen tenint molts lectors, entre els quals es compta justament Benet XVI, el papa teòleg Ratzinger, que l'any 2004 li donà el rang de «beata», antecedent del de santa.

No podem continuar aquest fil. M'he permès la digressió per assenyalar que aquesta literatura constitueix un gènere propi a tenir més en compte i més seriosament que no és tinguda. I per assenyalar també que Verdaguer, que per al seu poema més teològic partí de la revelació d'una monja del segle XIII, no és cap excepció ni anomalia en la pràctica de transcriure textos visionaris, com no ho és en la pràctica dels exorcismes, si és que arribà a practicar-ne. En tot cas cal llegir els seus manuscrits de revelacions, exorcismes i visions, no pas com una desviació o un pur deliri, sinó en el context d'un sub/gènere literari, present a totes les religions, també en el catolicisme i en les seves diverses ramificacions internes. Deixem-ho.

Té més interès, en canvi, per al poema de Verdaguer sobre el pretès somni que tingué sant Joan, recolzat al pit de Jesús en l'últim sopar amb els apòstols, el tema de *L'últim sopar*, conegut també com *El Sant Sopar*, més present a la tradició pictòrica d'ençà que en el Renaixement Leonardo da Vinci l'immortalitzà a la pintura mural de santa Maria delle Grazie, a Milà, i que el reprengué Salvador Dalí en un oli sobre tela de 1955 en plena «època atòmica», passant per Ticià o Tintoretto. La figura de Joan recolzat sobre el pit de Jesús no figura en totes les representacions de l'escena. Tanmateix ja en temps de

Verdaguer el gest de l'apòstol predilecte de Jesús s'havia incrustat en el quadre de manera inseparable i figurava en les estampes que en el seu temps havien esdevingut un mitjà de propaganda religiosa. També cal deixar-ho aquí.

No, en canvi, deixaré de referir-me a la traducció alemanya del poema *Lo somni de sant Joan*. Traduït i publicat el 1909 per l'escriptora Clara Commer, que ja havia traduït *L'Atlàntida*, la seva traducció del poema verdaguerià sobre el Sagrat Cor de Jesús s'ha d'interpretar com un intent de rehabilitació del poeta entre els catòlics alemanys que devien acusar l'impacte del «cas Verdaguer», tan mal tractat pels catòlics catalans. D'altra banda el pròleg de la traducció dóna un interès excepcional al llibre. És obra d'Expeditus Schmidt (1868-1939), franciscà convers del protestantisme luterà al catolicisme romà, editor del quinzenal literari *Über den Wassern [Per damunt de les aigües]*, fundat el 1908, i amic i col·laborador de Carl Muth (1867-1944), un iniciador del moviment literari progressista catòlic alemany ("fortschrittlichen Literaturbewegung"), a qui els nazis van prohibir la revista *Hochland* el 1941, i dirigent d'un grup d'estudiants de Munic vinculats amb els resistents del moviment «La Rosa Blanca».

L'any 1909 Expeditus Schmidt signava el breu pròleg del poema de Verdaguer on afirmava:

A les pàgines següents —es pot assegurar— s'ofereix als lectors alemanys la més alta poesia de la literatura universal sobre el Cor de Jesús. I gairebé gosaria dir que justament aquesta concepció poètica és el millor mitjà d'il·luminar correctament la devoció al Sagrat Cor, sobre la qual podem llegir i oir tanta opinió errada. La fantasia dels pobles meridionals, més forta, més potent de sensibilitat, acull sens dubte aquestes formes de devoció amb més facilitat i més ardor que la dels pobles del nord, més freds. I una de les naturaleses poètiques més poderoses del sud ha revestit aquí el contingut teològic d'una forma poeticosensitiva: així, en aquesta poesia, cantor i sacerdot operen junts en bella harmonia. [...] Sovint ens planyem que entre nosaltres la poesia espiritual sigui estèril; i certament, no es pot pas negar que en aquest àmbit hi ha molts petits esperits que es complauen a aplegar la seva miserable roseta poètica. Però ficar Verdaguer en el mateix sac que semblants poetastres és del tot impossible. En tot cas, cal dir el que és just d'esperar aquí: contingut teològic vigorós, que encisa l'ànim creient en forma artística plena de lluminositat del sud [...] (Trad. de l'autor R.T.)

Val a dir, en conclusió, que el poema conté l'intent d'integrar 1) la teologia dogmàtica de l'amor de Déu i del proïsme amb 2) la pràctica devocional del Sagrat Cor de Jesús, oficialitzada a l'Església, i amb 3) les implicacions del seu «regnat social», eufemisme per a la submissió dels súbdits a les polítiques catòliques, definides per la piràmide jeràrquica de l'Església. Tot i que es presenta com una «llegenda», la trama narrativa del poema no té prou atractiu per a despertar interès. Més que narració és una galeria de personatges del Santoral, molts d'ells irrellevants, que se succeeixen en breus seqüències desconnectades, com un seguit de flaixos o de fotos fixes que pressuposen coneixements històrics i teològics poc corrents. A la base del poema potser es troba, més que la teologia dogmàtica universitària, una forma tova de teologia, implicada en la resposta de l'Església catòlica a la desafecció creixent de les classes populars. A França prengué la via del «regnat social», partint d'unes revelacions — altra vegada revelacions — a una monja — altra vegada una monja mística —, santa Margarida Maria d'Alacoque, francesa del segle XVII, que esdevingué la fundadora i propagadora de la devoció al Sagrat Cor i a qui Verdaguer reservà l'últim lloc de la galeria de seguidors de la Caritat dedicant-li un llarg poema de quinze estrofes quan encara no era santa, només beata.

A Catalunya, el que seria bisbe de Vic, Josep Morgades i Gili, si d'una banda impulsà les cases asil de les *Germanetes dels pobres* i dels capellans vells i malalts, de l'altra fou el director des de 1866 de la versió espanyola de la revista oficial de la devoció amb la capçalera *El Mensajero del Corazón de Jesús*, franquícia de l'original francesa, més tard traduïda en català. Morgades, bisbe de Vic de 1882 a 1899 i de Barcelona de 1899 a 1901, seria el principal propagador de la devoció i tant el primer Marquès de Comillas com el segon serien els principals protectors d'aquella devoció de matriu antimoderna i antimodernista, ideològicament marcada per la idea que el «Regnat Social» de Crist Rei havia de configurar la societat sorgida de la Restauració monàrquica borbònica i dels canvis socials empesos per la industrialització i la societat urbana.

La teologia dogmàtica més explícita en l'obra poètica de Verdaguer es troba en aquest poema sobre la caritat, iconitzada en el Cor de Jesús. Per a il·lustrar aquesta proposta de lectura, que

segueix l'arc que va de la caritat divina a la caritat del carrer, la dels pobres castigats pel terratrèmol d'Andalusia o per *La febre d'or* de Catalunya, cal llegir la poesia «La caritat», escrita expressament per a introduir el llibre *Caritat*, i les dues últimes peces del poema *Lo somni de sant Joan*. La primera d'aquestes, «Apocalipsi», sota l'emblema *Adveniat regnum tuum*, planteja la fi de la Humanitat en termes de guerra galàctica de ciència-ficció entre dos gegants, l'Amor i l'Odi. L'Odi alimenta «els pobles vells d'Europa» i, a desgrat del sagrat Cor que vol implantar arreu «lo regne de l'Amor», s'imposa el veredict del Llibre de la Vida que separa els bons dels dolents: als uns «se'ls ne puja amb ses ales la victòria» i els altres són «llançats allí on no s'ama». A l'altra peça, la conclusiva, «Desvetllament», Jesús planteja al deixeble Joan, desvetllat del somni damunt del seu pit, la refundació del seu regne sobre l'Evangeli de l'Amor, després que passin mil anys. Llavors, «après de mil anys de nit, / del meu Cor sortirà l'alba [...] Batrà el Cor de tot un Déu / al pit de la raça humana; / son realme serà el món, / però son trono l'Espanya.»

En coherència amb el poema, la Dedicatòria de *Lo somni de sant Joan* no podia ser sinó «A Sa Santedat lo Papa Lleó XIII»: «Nou Apòstol de l'amor / que a l'Església Déu envia, / Vicari del Salvador, / que beus en son mateix Cor / la caritat que es perdia». A l'octubre de 1878 Verdaguer participà en la Romeria a Roma i, en una audiència, Lleó XIII el saludà personalment a part i li demanà que li enviés el poema *L'Atlàntida*. Verdaguer també dedicà a Lleó XIII un himne (TO III, p. 499).

Per últim encara cal posar atenció a una altra peça sacrocordial, el *Mes del Sagrat Cor de Jesús*, inclòs a *Roser de tot l'any*, de 1893. Es tracta de trenta petites peces, una per a cada dia d'aquest mes, establert oficialment per a la devoció al Sagrat Cor. Introduït per la poesia que tanca el *Mes de les Flors*, dedicada a «Nostra Senyora del Sagrat Cor», el conjunt d'aquest mes conté moments de gran penetració com el que correspon al dia 13, «Ales», tancat amb els versos «Oh mon Déu, oh mon Déu, dau-me unes ales / o preneu-me les ganes de volar».

Lectures: *Lo somni de sant Joan*: Dedicatòria a Lleó XIII (TO II, p. 407) i Maria (TO II, p. 419); *Caritat*: A la mort de D. Antoni López (TO III, p. 337) i Amor de mare / Amor de fill (TO III, p. 323 i 324).

II

De la pobresa dels altres a la pròpia

El papa Lleó XIII és el papa de l'encíclica *Rerum Novarum*, publicada el 1891 i considerada com un abans i un després en la doctrina social de l'Església Catòlica. Com és sabut, conté en síntesi la doctrina social establerta per l'Església Catòlica en el segle XIX, el segle de la Revolució Industrial, del Capitalisme, el Liberalisme, el Socialisme, el Sindicalisme, el Comunisme, l'Anarquisme, l'Ateisme. I el Modernisme, el corrent de pensament que penetrà en cercles catòlics i que constituí l'enemic principal a perseguir. D'altra banda l'Església catòlica romana havia d'encaixar les transformacions de les societats del segle XIX i, acreixent el poder espiritual, rescabalar-se de la pèrdua del poder «temporal», del seu «regne» en aquest món, els Estats pontificis integrats en l'operació de la *Unità* i la creació de la Itàlia moderna com a estat laic. De fet la doctrina de Lleó XIII s'ha mantingut durant tot el segle XX i es manté en el XXI pel que fa a condemnar tant el socialisme com el capitalisme i a defensar règims catòlics i polítiques socials basades no tant en la justícia com en el voluntarisme caritatiu, cridat a desarmar la lluita de classes.

L'encíclica *Rerum Novarum*, la primera que entrava en l'àmbit social de la modernitat, fou rebutjada per tots els bisbes d'Espanya, lligats a posicions integristes. Proclamaven el *Reinado Social del Sagrado Corazón* i consideraven l'encíclica liberal, o sigui herètica. Llevat del bisbe de Vic, Josep Morgades. El bisbe pioner de la devoció al Sagrat Cor, que tindria la intuïció de coronar Verdaguer «Poeta de Catalunya», però cometria l'error d'enfonsar-lo en la pobresa extrema. El bisbe Morgades, que constituïa la clau de volta de la formació de l'Església catalana moderna. Pensem que a mitjan segle XIX el bisbe de Barcelona (1850-1859) i després de Tarragona (1859-1864) Josep Domènec Costa i Borràs sostenia que l'existència de rics i pobres és una necessitat derivada de la Bíblia i, doncs, de la voluntat divina:

Els llibres sants recomanen i prescriuen l'almoïna, i això no es pot concebre ni es pot practicar si no hi ha rics i pobres en major o menor escala. (MARTÍ, Casimir. «Secularització i crisi de la institució eclesial al segle XIX». A: *Història de Catalunya V*. Barcelona: Salvat Editores S.A., 1978, p. 224-236. *Art, poder i religió*, p. 244)

Altrament Fèlix Sardà i Salvany, un dels més influents publicistes catòlics de l'època, autor del pamflet *El liberalismo es pecado*, de 1884, escrivia:

El pobre és sempre com un menor en la gran família cristiana, i el càrrec honorosíssim de tutors i curadors seus correspon de ple als qui la Divina Providència ha constituït per l'autoritat, el saber o les riqueses, en elements directors de l'ordre social. (Martí, p. 235 i s.; *Art, poder i religió*, p. 301)

Verdaguer tenia un coneixement directe de la pobresa en ell mateix i en el seu entorn. Des de la infantesa de Folgueroles i els estudis a Vic fent de mestre i de mosso a can Tona, des de la vicaria de la parròquia de Vinyoles d'Orís a la capellania dels vapors de la Transatlàntica. Verdaguer coneixia la pobresa, perquè era pobre, tot i que no era dels més pobres. En alguns estudis m'he referit a la situació econòmica de la família dels Verdaguer-Santaló de Folgueroles i a la necessitat del poeta de tenir benefactors durant els quinze cursos que estudià al Seminari. En termes del caputxí Basili de Rubí, que en els anys 60 publicà un interessant estudi sobre *Verdaguer en el clima dels sacerdots obrers*, hi ha dues posicions irreductibles en la valoració de Verdaguer, la dels pobres i dels humils, i la de les classes privilegiades (p. 61).

La dualitat de classe social en la recepció de Verdaguer s'ha mantingut irreductible d'ençà de Santiago Rusiñol, amb *El Místico* (*El Místico*. Drama en tres actos. Rèplica de l'escriptor argentí Leonardo Castellani, jesuïta integrista, expulsat de la Companyia, després de ser reclòs a Manresa de 1947 a 1949 i evadir-se'n, on llegí Verdaguer, s'interessà pel seu cas afí i el tractà en l'extens assaig *El ruiseñor fusilado*, Buenos Aires 1952), fins als estudis d'un Ricard Vinyes o un Gerard Horta, que confirmen que a les nostres altures del segle XXI les posicions continuen irreductibles. La raó es troba en Verdaguer mateix, en el seu «desclassament» objectiu, quan, a partir de 1877, amb 32 anys, la seva situació econòmica millorà ostensiblement. El marquès de Comillas el contractà no sols com a titular de la capellania adscrita a l'oratori del seu palau (Palau Moja) de la Rambla de Barcelona, amb l'aquiescència dels bisbes de Vic i de Barcelona que havien d'aprovar el canvi de residència i el traspàs de bisbat,

sinó que s'hi afegirien dos càrrecs més: el d'almoïner distribuïdor de la beneficència del marquès i el d'inspector religiós de la flota de la seva companyia naviliera, que el situaven entre els «alts càrrecs» de l'empresa López, amb uns ingressos que li permetien d'instal·lar-se en un pis independent amb servei i secretari, ajudar la seva família de Folgueroles, dedicar-se a la carrera literària, emprendre viatges costosos, freqüentar l'alta societat catalana i espanyola i renunciar a prebendes eclesiàstiques.

L'etapa del desclassament —per dalt— de Verdaguer durà una dècada i mitja, fins a 1893, quan, d'una banda, el marquès el desposseí de tots els càrrecs i, de l'altra, el bisbe li retirà l'autorització de residir fora del bisbat de Vic i el reclougé a la Gleba. La rebel·lió del poeta es produí el 1895: «es plantà a Barcelona», el bisbe reaccionà prenent-li les llicències d'exercir de sacerdot i, en conseqüència, de celebrar missa, única font d'ingressos que li quedava. Llavors contraatacà desafiant els seus antics protectors, esdevinguts perseguidors, escrivint articles punyents, publicats a la premsa «enemiga». Verdaguer, però, no retrocedí als orígens modestos de la seva classe social, entre els pobres de la ruralia, sinó que caigué més avall, en l'exclusió social urbana, entre els més pobres. La seva reacció no fou de protesta sinó de revolta i elevà el seu cas a paradigma de la prepotència dels poderosos eclesiàstics i civils.

El guió del context que acompanyà Verdaguer en aquest procés d'empobriment que el feu caure de la riquesa a la pobresa ofereix els fets rellevants següents: (reprodueixo el publicat al meu llibre *Art, poder i religió. La sagrada família en Verdaguer i en Gaudí*. Barcelona: Proa, 2006).

1885. Verdaguer forma part de la comissió que presenta al rei Alfons XII el document *Memorial de greuges*, en defensa dels interessos de Catalunya. Publica el recull de poesies *Caritat*, en solidaritat amb els damnificats d'un terratrèmol a Andalusia, i la traducció en prosa de *Nerto*, poema en occità de Frederic Mistral.

Epidèmia de febre groga a Barcelona.

El monestir de Ripoll en ruïnes passa de l'Estat al patrimoni del bisbat de Vic.

Mort d'Alfons XII i regència de Maria Cristina.

Sigmund Freud estudia a París, amb Jean-Martin Charcot, el cervell d'infants i de malalts d'histèria.

1886. Verdaguer publica *Canigó. Llegenda pirinaica del temps de la Reconquista*. Viatge a Palestina, Síria i Egipte. Visita els llocs sagrats de Terra Santa, amb especial interès per Betlem i Natzaret, on rep la il·luminació de caràcter místic que el portarà a escriure poesia espiritual més combativa.

Fundació del Centre Escolar Catalanista promogut per Narcís Verdaguer i Callís (secretari del poeta), Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch, Lluís Duran i Ventosa i Francesc Cambó.
Lo Catalanisme, de Valentí Almirall.

1887. Verdaguer acusa l'impacte del pelegrinatge a Terra Santa i entra en una crisi d'hiperconversió que el porta a una vida d'ascetisme rigorós i de caritat desbordant. Publica el poema *Lo somni de sant Joan. Llegenda del Sagrat Cor de Jesús*, amb la traducció castellana d'ell mateix. L'amic i editor Francesc Matheu li publica *Excursions i viatges*.

Fundació de la Lliga de Catalunya.

1888. Verdaguer publica *Pàtria*, recull de poesies amb pròleg de Jaume Collell, i *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*, on narra la il·luminació de Natzaret i el propòsit de fer una poesia diferent de la que ha escrit fins llavors. Concep el poema sobre la Sagrada Família. Escriu *Lo Parc (Exposició Universal de 1888)* amb el lema «Barcelona venjada».

Exposició Universal de Barcelona.
Lluís Domènech i Montaner construeix el Castell dels Tres Dragons.
Mar i cel, d'Àngel Guimerà.

1890. Verdaguer publica la primera part de la trilogia de la Sagrada Família, *Jesús Infant: Natzaret*. Pren part en les activitats del grup de la «Casa d'Oració», dirigit per mossèn Joaquim Pinyol, seguidor del reformador social i exorcista Francesc Palau i Quer, actualment canonitzat per Roma com a sant. Protegeix la família Duran, composta d'una vídua, un fill i dues filles, menors. Una filla té visions i revelacions. La petita té una discapacitat física.

La febre d'or (1890 i 1892), de Narcís Oller.

Se celebra per primera vegada l'1 de maig, que trasbalsa el país.
Amadeu Vives posa música a *L'Emigrant*.

1891. Verdaguer continua la trilogia *Jesús Infant* amb *Betlem*. Gaudí viatja a Andalusia i a Tànger amb Claudio López. Encàrrec d'una «missió catòlica» al nord d'Àfrica, on el marquès de Comillas té interessos d'exploracions mineres.

El papa Lleó XIII promulga l'encíclica *Rerum Novarum*, que els bisbes espanyols es neguen a difondre amb l'excepció del de Vic, Josep Morgades.

Jaume Collell, Narcís Verdaguer i Callís i Just Cabot funden el setmanari *La Veu de Catalunya*, derivat de *La Veu del Montserrat*.

1892. Verdaguer compra Els Penitents, una finca de Vallcarca a tocar del Park Güell, amb finalitats religioses vinculades amb la Casa d'Oració i amb el projecte de convertir la finca en un centre d'eremites carmelitans i de pelegrinatge. La iniciativa s'inscriu en la proliferació de fundacions religioses i en la bombolla immobiliària de col·legis i edificis religiosos al vessant de la serra de Collserola.

Bases per a la Constitució Regional Catalana, conegudes com *Bases de Manresa*.

La Tradició Catalana, de Josep Torras i Bages.

1893. Verdaguer, al febrer, escriu a la marquesa la carta del somni, al maig és expulsat del servei del marquès de Comillas i el bisbe de Vic, Morgades, li retira la incardinació a Barcelona i el reclou a la Gleva. Publica *La fugida a Egipte*, última part de la trilogia del poema *Jesús Infant* sobre la Sagrada Família.

Gaudí se sotmet a un rigorós dejuni quaresmal. Acaba la cripta de *La Sagrada Família*. Atemptat a Barcelona contra el general Martínez Campos. El tipògraf Paulí Pallàs és afusellat a Montjuïc. Joan Maragall, testimoni de l'explosió de la bomba del Liceu, escriu la poesia *Paternal*, la de l'infant que «riu bàrbarament». El jesuïta Antoni Vicent i Tolz publica *Socialismo y anarquismo*, comentari de l'encíclica *Rerum Novarum* de Lleó XIII, considerat l'iniciador del catolicisme social a l'Estat espanyol. Neixen Carles Riba, J. V. Foix, Joan Miró i Frederic Mompou. Fundació del Cercle Artístic de Sant Lluc per Joan i Josep Llimona sota les orientacions doctrinals de Torras i Bages, de rígid moralisme catòlic. Gaudí no tardarà a ingressar-hi.

1894. Verdaguer, confinat a la Gleva, publica *Roser de tot l'any*. *Dietari de pensaments religiosos i Veus del bon Pastor* al setmanari *La Veu de Catalunya*. Viatja a Mallorca, hoste a Miramar de l'arxiduc Lluís Salvador. Comença *Perles del «Llibre d'Amic e d'Amat» d'en Ramon Llull*.

Gaudí comença la Façana del Naixement o de Nadal de La Sagrada Família on es reproduïxen en escultura escenes del poema de Verdaguer i on apareix l'Odi, representat per un anarquista que porta a la mà una bomba «Orsini». *Maria Rosa*, d'Àngel Guimerà.

1895. Verdaguer fuig de la Gleva, després que li proposen d'ingressar a la casa asil de Vic per a capellans vells, malalts o alienats, i estableix la residència a Barcelona, acollit per la família Duran. El tribunal eclesiàstic de Vic li retira les facultats d'exercir el ministeri sacerdotal. El bisbe i el marquès creen un cercle d'aïllament al seu entorn, el priven de tot ajut i, fallit l'intent de fer-lo detenir per la policia, es proposen declarar-lo incapacitat mental. Verdaguer respon amb els articles a la premsa *En defensa pròpia. Un sacerdot perseguit*. Publica *Sant Francesc. Poema*.

Aparició de la revista *Ciència Social*, on col·laboren Pere Coromines, Gabriel Alomar i Miguel de Unamuno. *Poesies*, de Joan Maragall. Mor Josep Yxart. Picasso s'estableix a Barcelona.

1896. Verdaguer fa estades al refugi de Vallcarca, Els Penitents, i escriu el poema autobiogràfic *Primavera (La Pomerola)*, presentat als Jocs Florals, però silenciats pel jurat. S'ha de vendre els drets de propietat intel·lectual de la seva obra. Publica *Flors del Calvari. Llibre de Consols*. Participa en la fundació i redacció de la revista *L'Atlàntida*.

Atemptat al carrer de Canvis Nous de Barcelona al pas de la processó de Corpus. Empresonaments massius i clausura de centres obrers. Procés de Montjuïc.

1897. Verdaguer, fracassats tots els intents de reconciliació, reprèn la publicació d'articles acusatoris amb la segona sèrie *En defensa pròpia. Un sacerdot calumniat*.

Traducció alemanya de *L'Atlàntida*, de Clara Commer. *Terra baixa*, d'Àngel Guimerà. Mort de Marià Aguiló. Assassinat del president del govern espanyol Cànovas del Castillo

1898. Verdaguer signa un document de disculpes a canvi del retorn de les llicències eclesiàstiques i d'una capellania a la parròquia de Betlem,

a la Rambla de Barcelona, davant del palau del marquès de Comillas. Tot i la reconciliació, el poeta ja no sortirà de la situació de pobresa en els 4 anys que li resten de vida, després de passar d'una banda a l'altra de la Rambla de Barcelona, del Palau dels Comillas a l'església de Betlem, on fa de capellà d'enterraments per a guanyar-se la vida.

Hauríem de prolongar aquest guió fins a la mort del poeta el 1902, però no entra en els límits de la conferència i passem a la lectura dels textos seleccionats per a aquest apartat «De la pobresa dels altres a la pròpia», on es posa de manifest que Verdaguer, després del desclassement que el portà a gaudir durant una dècada i mitja de la posició social de la classe alta, cau en l'exclusió, convertit en rebel expulsat de l'Església, poeta sospitós de transtorns mentals i pobre sense ingressos, endeutat amb una hipoteca que no pot tornar.

Lectures: *Flors del Calvari: Pobresa* (TO III, p. 1064), *A mos defensors* (TO III, p. 1077); *En defensa pròpia*. Un sacerdot perseguit: IX Documents (TO I, p. 321) i XI La Caritat (TO I, p. 327).

III

De la pobresa real a la pobresa mística

Sotmès a la radical transformació de la seva vida de ric a la vida de pobre, Verdaguer transformà també la percepció de la pròpia pobresa assumint-la com un signe de la Caritat divina entesa com a predilecció. No es tracta de resignació, d'acceptació de la voluntat de Déu, que, en els seus designis misteriosos governa el món, repartint injustament la riquesa per tal que els rics facin caritat als pobres i es guanyin el cel. Ni es tracta de solidaritat amb els pobres, germans, amb qui es comparteix l'escassetat i les privacions. Es tracta d'elevat la pobresa a l'esfera mística assumint-la com un signe diví de predilecció. L'experiència mística és d'elecció, d'enamorament gratuït, sense mèrit previ ni condicions. Amor pur.

Jesús Amor i *Cor de Jesús* són títols de dos llibres del poeta català modern més popular, més clàssic i més estudiat, que, per dissort i vergonya, no hem pogut llegir fins a l'edició última de *Totes les obres*, vol. IV, de l'any 2006, més de cent anys després de morir el poeta. A més, el tenaç curador de l'edició, Ramon Pinyol, no deixa d'advertir

que «No podem saber, mentre no disposem d'una edició crítica, moltes de les circumstàncies que envolten la composició d'aquesta obra i la seva vinculació amb altres de Verdaguer». Quanta impotència la nostra! Presoners d'un sistema cultural espanyol que asfixia el sistema català, no disposem dels instruments institucionals necessaris per a estimular el coneixement i l'estudi dels autors nacionals a tots els nivells i assegurar la lectura del cànon català al llarg de l'educació secundària i superior.

Si en Verdaguer no hi ha llibres menors, aquests dos ho confirmen. Igual com un altre llibre que concerneix la temàtica d'aquest Col·loqui sobre la mirada social de Verdaguer, *Los pobres*. Un llibre que, amb el títol sol, *Los pobres*, desafia el lector. En paral·lel a *Caritat*, aquest *Los pobres* és un crit que reclama l'atenció. Som aquí! Els pobres som aquí. El poeta dels pobres sóc aquí. Es tracta —només— de llibres de poesia, certament. I, doncs, quin poeta a Europa, a l'entrada del segle XX, hauria gosat projectar-se amb un títol com aquest, que posa a la coberta del llibre el nom dels pobres?

L'evolució del pensament de Verdaguer sobre la pobresa segueix un camí paral·lel al de la caritat, però amb una variant decisiva: la caritat que practicava com a almoïner era delegada, repartia l'almoïna del marquès, era una caritat d'ofici. A partir de 1895 la pobresa fins llavors vista des de fora, en els altres, la pobresa admirada en els sants, però no desitjada, s'abat sobre ell. És la roda de la fortuna? És la voluntat de Déu? És el mal que combat el bé? El pas de ric a pobre, d'allargar la mà donant una almoïna a parar la mà per a demanar-la i eventualment rebre-la, segueix un llarg camí de dol, d'assimilació lenta. De fet la pobresa que fins llavors havia assumit el poeta era més resignada que buscada.

A *Caritat* el poema introductorí acaba amb la invocació «Oh Caritat!, cadena de flors que l'amor féu, / en terra, tu, agermanes los homes amb los homes, / i [...] enllaces los homes amb son Déu.» Cap teòleg no ha aconseguit en els seus tractats condensar la teologia de la Caritat com Verdaguer en les metàfores d'aquests tres versos. Potser caldria revisar la idea que el llibre *Caritat* és un recull miscel·lani. Certament que no té cap unitat d'estructura formal externa, però el títol és prou explícit i potent per a donar-li unitat intencional, vertebració interna, com és el cas d'altres reculls seus. Tal com ho formula

Ramon Pinyol, «la unitat en la majoria dels llibres verdaguerians dels darrers anys es troba, justament, en la temàtica i en la intenció i no pas en l'estructura externa o en el gènere literari» (TO IV, p. 1197).

I no només dels darrers anys. *Caritat*, que també té aquesta unitat intencional, és de 1885. Un exemple: la poesia «L'heura», una de les peces més aconseguides del recull, no és sinó la mirada compassiva damunt la natura i damunt el patrimoni històric, la mirada del Verdaguer excursionista, esbalaït davant la muntanya del Canigó, que contempla des de les ruïnes dels monestirs als seus peus.

La poesia de Verdaguer no és sinó una suma d'ascensions en el sentit que Segimon Serrallonga dona al terme ascensió en l'assaig que dedicà a *Les ascensions de Verdaguer. De la mitologia a la mística*, a partir del seu agosarat estudi de l'agosarada versió verdagueriana del *Càntic dels Càntics*, el poema de l'Amor, humà o diví, tant se val, que ocupa un cim de la poesia amorosa universal. A les referències de Serrallonga a poesies «embrions» de la primera època del poeta, el d'*Idil·lis i cants místics*, s'hi podrien afegir les que parteixen de la situació de pobresa real a l'última dècada de la seva vida.

A *Jesús Infant*, posem per cas, ja s'hi reflecteix la pobresa interior descoberta en ell mateix a partir de la pobresa dels palestins en el viatge a Terra Santa i a Egipte. Una de les poesies més lluminoses de la trilogia *Jesús Infant* és la que porta el títol «Captant». Com regalimen de compassió els mots «captar» i «captaire»! Verdaguer hi imagina que la família de Jesús, Josep i Maria, immigrants a Egipte, es veuen empesos a captar de porta en porta. L'escena és magistralment condensada en els dos versos introductoris: «L'infant Jesús demana pa / i sant Josep no li'n pot dar». Ningú amb setze síl·labes ha aconseguit mai de retratar amb tan crua precisió i desarmant tendresa l'escena d'una família de pidolaires. En pintura ho aconsegueix Joaquim Mir en el quadre coetani «La catedral dels pobres», datat el 1897-98, i referit al temple de la Sagrada Família de Gaudí. A «Captant», de Verdaguer, sant Josep, un fuster emigrant jueu a Heliòpolis, la ciutat egípcia del sol, surt del suburbi, «agafa l'eina / i a la ciutat va a cercar feina», però no en troba enlloc, perquè és estranger i vell: «forastereja, / i ja en son cap la neu blanqueja.» La Verge l'aconsola i ho prova ella, d'anar a captar amb l'infant Jesús als braços: «Per amor de Déu, / una almoineta pel fill meu!». Però «Ningú una engruna li ofereix /

del pa que deuen a Ell mateix». Llavors Verdaguer s'acosta al kitsch teològic. Entren en escena els àngels, per suggerir a Maria: «—Per què no ho dieu / que vostre Fill és Fill de Déu?». Tant li fa. La resposta dels egipcis és proteccionista: «—De pobressalla no n'hi ha prou / que de Judea encara en vinga? / Cada cigonya que es mantinga en son cloquer.» Maria torna també amb les mans buides. Tan sols una «altra pobreta se'n condol / que de la Ciutat del Sol / ve de captar més assortada [...] I amb gran amor parteix amb Ella / lo bé de Déu de sa cistella» (TO II, p. 674 i s.).

Un altre «embrió» és la poesia que encapçala *Roser de tot l'any*, on irònicament el poeta fa de Jesús un almoïner de flors: «—Grans mercès, Jesús hermós, / d'aqueixa florida almoïna. / Mes, puix sou tan almoïner, / me tindreu sempre a la porta, / feu-me'n un do cada mes / d'una branqueta de roses, una per dia, si us plau» (TO III, p. 837 i s.).

Tal com he exposat en un altre lloc, Verdaguer, almoïner d'ofici, no lluità obertament per la justícia social. Es limità a practicar la beneficència sobre un ideari aparentment molt simple, heretat de l'experiència de la infantesa [...] La pobresa que veia a la Barcelona de *La Febre d'Or* era diferent, com ho era la caritat que hi oposava d'ofici alhora que amb convicció. Una caritat tan activa com contemplativa que no es pot circumscriure al donatiu, sinó que esdevé eina transformadora de la societat. Una pobresa que no es defineix per la manca de mitjans materials, sinó que esdevé pobresa absoluta, la de qui se sent abandonat fins i tot de Déu. Com Job.

Crec que ens falta una relectura de Verdaguer poeta místic. D'ençà de les intuïcions genials de Carles Riba, que el definia com un místic del desig no pas de la possessió, la recepció catalana deu a Verdaguer i es deu a si mateixa una nova atenció a la poesia que es desencadenà en Verdaguer a partir de l'experiència de caràcter místic que tingué en el seu pelegrinatge a Terra Santa el 1886. Igualment ens falta una relectura del *Verdaguer. Poeta de la humilitat i de la caritat*, en els termes de Joan Torrent i Fàbregas. Crec que, per a aquestes relectures pendents, hi ha una raó poderosa: el coneixement que tenim actualment dels darrers llibres que el poeta deixà inèdits i que avui, més de cent anys després, encara esperen de ser integrats en una consideració global i coherent de l'obra del poeta místic català modern més alt, a l'altura del místic medieval Ramon Llull.

Aquests llibres essencials de Verdaguer són *Jesús Amor* i *Cor de Jesús*. En el títol del primer hi ressona la definició *Déu és amor, Deus caritas est*, de la caritat-amor-solidaritat, antídote de l'odi i de la lluita de classes, i el segon és una represa del *Somni de sant Joan*, icona kitsch, però icona al capdavant del catolicisme impulsat per la teologia oficial de l'Església del temps en què passava el que no havia passat mai, que els pobres abandonaven les esglésies, si no era per ocupar-hi l'entrada i demanar «una caritat per l'amor de Déu».

Lectures: *Flors del Calvari: Sum vermis* (TO III, p. 1115); *Aires del Montseny: L'hostal millor*, datat el 29 d'agost de 1897 (TO III, p. 1256).

Final

En els nostres temps, igual que en temps de Verdaguer, s'imposen visions de la pobresa i la caritat com aquesta, llegida a un diari de fa una setmana (24.10.11), posada en boca d'un empresari: «El paternalisme i la caritat no només no serveixen de res, sinó que són perniciosos. El pobre s'ha de fer responsable de si mateix. Jo els ofereixo [als pobres] oportunitats, però han de treballar. Una altra cosa és corregir problemes endèmics com el de l'habitatge».

El que és jo, tanco aquesta conferència sobre el nostre pobre més gran, alhora que el nostre més gran caritatiu, el poeta Verdaguer. Conferència ja prou llarga i no prou ben travada com jo desitjaria i com vosaltres us mereixeu, amigues i amics que m'heu fet l'honor d'escoltar-me. I per a cloure-la millor, passo la paraula a Verdaguer, en els versos de «Pobresa», de *Flors del Calvari*, que diuen:

Tot ho he perdut: lo nom i la riquesa,
les corones de llor que he somiat;
me diu «germà» la rònega pobresa,
s'avergonyeix de mi la vanitat.

I, encara, repetint les paraules d'ell amb què he encapçalat les meves: «Mon somni, o si es vol ma poesia a la Caritat, me valgué la nota de poeta somniador, d'utopista i de visionari».

Folgueroles, 12 de novembre de 2011